

BIJDRAGE Pieter W. van der Horst

Omgaan met anti-joodse teksten in het Nieuwe Testament

In mijn lezing van januari 2007 in deze zelfde ruimte zei ik o.a. dat het goed zou zijn op het leesrooster van de Israël-zondagen altijd een van de ‘anti-joodse teksten’ in het NT te plaatsen en dan niet *over* maar *tegen* deze teksten te preken. Dat was uiteraard bewust ‘überspitzt’ geformuleerd om mijn lezing, zoals de Engelsen dat zeggen, een ‘thought-provoking’ karakter te geven, en dat heb ik geweten! Reformatorisch Nederland is over mij heen gevallen – het Nederlands Dagblad vroeg zelfs een theoloog uit eigen kring een heuse weerlegging van mijn stelling te schrijven – maar, verheugend genoeg, waren er ook die de handschoen positiever opnamen, waaronder het Appèl Kerk en Israël, en ik waardeer het dan ook zeer dat ik vandaag opnieuw uitgenodigd ben om de gedachten-wisseling over deze netelige problematiek verder te bevorderen.

Ik wil me daarbij beperken tot een behandeling van de drie nieuwtestamentische teksten die ik destijds al citeerde, nl. Matt. 27:25 (‘Zijn bloed kome over ons en onze kinderen’ [NBG]; iets duidelijker ‘Laat zijn bloed óns dan maar worden aangerekend, en onze kinderen’ [NBV]); 1 Thess. 2:15 (waar Paulus over de Joden zegt: ‘Die hebben de Heer Jezus en de profeten vermoord en ons tot het uiterste vervolgd; ze mishagen God en zijn alle mensen vijandig gezind’ [NBV]); en Joh. 8:44 (waar Jezus tot de Joden zegt: ‘Uw vader is de duivel, en u doet maar al te graag wat uw vader wil’ [NBV]).

Ik begin met de laatste tekst, die van Johannes, omdat die me in twee opzichten de meest belangrijke lijkt. Ten eerste heeft bij vele kerkleden en theologen het vierde evangelie extra gezag doordat het theologisch diepzinniger lijkt dan de synoptische evangeliën (Mattheus, Markus, Lukas), een reputatie die dit evangelie al sinds de tweede eeuw heeft toen Clemens Alexandrinus het al het ‘geestelijke evangelie’ noemde. Ten tweede is de tekst van Joh. 8:44 belangrijker – want invloedrijker – dan de andere twee omdat het hier om een uitspraak van Jezus zelf gaat, hetgeen deze tekst aanmerkelijk meer gezag geeft dan wanneer het gaat om een door een volksmassa geschreeuwde uitspraak zoals in Matt. of zelfs dan een uitspraak van een apostel als in 1 Thess. Als *Jezus zelf* zegt dat de Joden kinderen van de duivel zijn en daarom diens wil uitvoeren, wie zijn wij dan om daar anders over te denken? Dat zal de begrijpelijke reactie van menige gelovige zijn, vrees ik. Voor wetenschappelijk opgeleide theologen is het een heilige plicht aan die gelovigen uit te leggen hoe zo’n uitspraak in het NT terecht heeft kunnen komen. Daar zal veel tact en moed voor nodig zijn.

Het tragische is namelijk dat Jezus dit echt nooit gezegd heeft. De evangelist Johannes legt hem deze uitspraak in de mond, zoals hij dat ook met vele andere uitspraken van Jezus doet, althans naar de mening van het overgrote merendeel der exegeten. We moeten gemeenteleden leren dat wie wil weten wat Jezus werkelijk gezegd heeft, eerder de synoptici (Mattheüs, Markus, Lukas) dan Johannes moet lezen. Onder bijbelwetenschappers is dat al bijna twee eeuwen een geaccepteerde mening, die alleen zelden of nooit aan de gemeenteleden wordt doorgegeven.

Waarom heeft Johannes deze woorden aan Jezus in de mond gelegd? Johannes schreef later dan de drie andere evangelisten. In zijn tijd, het einde van de eerste eeuw, was de breuk tussen synagoge en christelijke gemeente een feit geworden, zij het nog maar heel recent. Waar in de andere evangeliën er al wel spanningen te bespeuren zijn tussen Jezus' aanhangers en andere Joden (of tussen Joden enerzijds en de Joodse plus niet-Joodse aanhangers van Jezus anderzijds), hebben in de gemeente van Johannes rond 100 na Chr. die spanningen tot een (onvermijdelijke?) breuk geleid. Het is daarom ook alleen in het Johannesevangelie dat men het Griekse woord '*aposynagogos*' vindt, 'uit de synagoge geworpen' (een toespeling op een situatie die absoluut niet past in de context van het optreden van de historische Jezus). Het waren de toenemende devaluatie van de Tora in de nieuwe christelijke gemeente en de eveneens toenemende 'opwaardering' van Jezus tot en met zijn status als godheid (N.B.: van de evangelisten noemt alleen Johannes Jezus expliciet 'God'!) die ertoe leidden dat Joden tegen het einde van de eerste eeuw ervan overtuigd raakten dat zij en de nieuwe christenen niet langer onder één dak konden toeven. Daarom spreekt ook alleen de johanneïsche Jezus over 'de Joden' alsof het een groep betreft waar hij niet bij hoort; in zijn gesprekken met de Joden spreekt hij dan ook over 'jullie Wet.' Er is dan dus al een breuk geweest.

Het joodse leiderschap, dat in die periode, na de vernietigende oorlog van 66-74 na Chr. die ook tot de totale verwoesting van de meest heilige plaats en hét cultische centrum van het jodendom leidde, een heroïsche poging deed om wat er nog over was van het gedemoraliseerde joodse volk weer onder één dak te krijgen, kon zulke ernstige dissidenten niet gebruiken. Die waren in die kritieke fase van de joodse geschiedenis te bedreigend voor de labiele eenheid van het volk.

Die breuk was uitermate pijnlijk en heeft tot veel verdriet, maar ook tot veel haat en nijd over en weer geleid. Wie wel eens een scheuring binnen een godsdienstige gemeenschap van nabij heeft meegemaakt of zich via studie erin heeft verdiept weet hoe hard het er in de tijd vlak na de scheuring aan toe kan gaan. Beide partijen spelen elkaar de zwarte piet toe in hun

beschuldigingen dat de ander de schuldige aan de breuk is en daarbij worden zware termen niet geschuwd. Aan die harde woorden extra gezag verlenen door ze in de mond van de hoogste autoriteit te leggen behoorde destijds tot de gangbare manieren van polemiseren. Wie bekijkt hoe synodaal gereformeerden en vrijgemaakt gereformeerden elkaar in de jaren kort na de breuk in 1944 hebben bejegend, kan zich nu niet meer voorstellen dat de zaak zo hard gespeeld is en dat er een demonisering van de tegenpartij in naam van God plaatsvond die men nu te genant voor woorden zou vinden. Hoeveel te meer is het voor ons moeilijk invoelbaar wat het 19 eeuwen geleden emotioneel betekende om na decennia van co-existentie toch met elkaar te moeten breken.

De godsdienstsociologie leert ons dat het juist in de tijd kort na een definitieve breuk vrijwel onontkoombaar is dat de twee dan ontstane groepen ter versterking van hun eigen nieuwe identiteit de grenzen ten opzichte van hun vroegere geloofsgenoten zo scherp mogelijk gaan afbakenen. Het zwart maken van de anderen speelt daarbij altijd een grote rol. Hoe naar het ook klinkt, het is een schijnbaar onvermijdelijk proces dat aan het eigen gelijk in een zwart-wit schema tegenover het 100% ongelijk van de tegenpartij reliëf wordt gegeven. Zo komen de kinderen van het licht tegenover de kinderen van de duisternis te staan (dat ziet men zowel in de Dode-Zee-rollen als in het Joh. Ev.) en zo belandt de tegenpartij in het kamp van de duivel. Meestal is dat het begin van een proces van ‘Verteufelung’, of – zoals wij het tegenwoordig noemen - van demonisering dat vaker wel dan niet tot bloedvergieten leidt. Maar wij moeten en kunnen nu inzien dat wat destijds sociologisch gezien een noodzaak was, nu theologisch gezien onhoudbaar geworden is. Johannes zou dat nu met ons eens zijn, naar mijn vaste overtuiging. En met ‘nu’ bedoel ik dat, als hij de ‘Wirkungsgeschichte’ (of, zo u wilt, ‘reception history’) van zijn eigen tekst nu zou overzien, hij zou zeggen dat Joh. 8:44 nooit zo door hem geschreven had moeten worden. Nu zult u wellicht tegenwerpen dat een auteur nooit verantwoordelijk mag worden gehouden voor wat anderen met zijn teksten doen, wellicht geheel tegen zijn zin. Dat is natuurlijk waar, en het gaat er mij hier nu ook niet om Johannes in de beklagdenbank te zetten. Hij zou zeker nooit als effect van zijn boodschap bedoeld hebben dat Joden met een beroep daarop in talloze pogroms en massaslachtingen zouden worden omgebracht. Anderzijds moet Johannes wel geweten hebben met vuur te spelen toen hij tot het allerzwaarste middel zijn toevlucht nam in zijn polemieken met de Joden, hen tot kinderen van de duivel maken, de eerste ‘Verteufelung’ van het joodse volk in de geschiedenis, en dat nog wel uit de mond van Jezus.

Het zal – zoals ik al zei – veel tact en moed vergen gemeenteleden duidelijk te maken dat lang niet alle uitspraken die door de evangelienschrijvers aan Jezus worden toegeschreven

ook inderdaad door hem zo gezegd zijn. Toch is er geen andere begaanbare weg. Maar het is wel duidelijk te maken dat zo'n gang van zaken in de oudheid normal was. Plato legt zijn hele filosofie in de mond van Socrates, terwijl het vrijwel zeker is dat Socrates nooit weet heeft gehad van de ideeënleer van Plato. De grote historiograaf Thucydides schrijft aan het einde van de vijfde eeuw v.C. dat hij in de redevoeringen die hij zijn helden in de mond legt hen die dingen laat zeggen die het meest passen bij de gelegenheid, de situatie en hun karakter. Over Pythagoras, de grote goeroe die net als Jezus nooit iets heeft geschreven, worden door zijn directe en vooral door zijn indirecte (vaak veel latere) leerlingen uitspraken in de mond gelegd waarvan het historisch gehalte meestal uiterst dubieus is. Dichter bij huis: het in het oude Israël in de loop van vele eeuwen gegroeide gewoonterecht, inclusief allerlei priesterlijke regels die op vaak moeilijk te achterhalen taboes berustten, wordt door de redacteuren van de Pentateuch, aan niemand minder dan God in de mond gelegd en in een grandioze enscenering als Wetgeving vanaf de Sinai gepresenteerd. En zo gebeurt het ook in enkele Dode Zeerollen, waarin God het sektarische gelijk van de dissidenten van Qumran persoonlijk verwoordt. En dat brengt mij op een ander punt.

Dat Johannes de eerste zou zijn die het joodse volk tot aanhangers van de duivel verklaart, zoals ik eerder zei, is niet helemaal correct – interessant genoeg vinden we dergelijke geluiden al in de Qumran-geschriften. Deze rigide sectariërs (die veel gemeen hebben met de beweging die achter het Johannesevangelie zit [enkele geleerden spreken dan ook van 'Johannine sectarianism']) deelden de mensheid in twee categorieën in: (1) de kinderen van het licht, d.w.z. zichzelf; (2) de kinderen van de duisternis; dat waren niet – zoals men zou verwachten – de heidenen, nee dat waren de andere leden van het joodse volk, degenen die niet met hun afscheidingsbeweging waren meegegaan, *plus* de heidenen. M.a.w., hier werd het overgrote merendeel van het joodse volk op één grote hoop gegooid met de *massa perditionis* der mensheid, die tot 'het lot van Belial' hoorden en voor wie geen hoop meer was. Hier zien we dus – en dat is belangrijk – een binnenjoodse 'Verteufelung'! En dat al meer dan een eeuw voordat het vierde evangelie werd geschreven. Van de vier evangelisten heeft Johannes het meest weg van de geschriften van de radicale secte in Qumran: beiden houden dat deel van het joodse volk dat niet wil delen in hun waarheid voor duivelskinderen; en dat zijn niet de enige overeenkomsten (maar daarover kan ik nu niet uitweiden).

Veel gemeenteleden zullen moeite hebben met een bijbelkritische houding waarbij wordt gezegd dat Jezus dit of dat nooit kan hebben gezegd. Maar met behulp van goedgekozen voorbeelden uit de brede Umwelt van het NT (zowel Grieks-Romeins als Joods), anders gezegd: met een heldere contextualisering van de betreffende passages, moet het mogelijk

zijn gemeenteleden duidelijk te maken dat het hierbij niet om ketterij gaat maar om nuchtere inzichten van de moderne theologie. Ik denk dat velen hun voorgangers er zelfs dankbaar om zullen zijn. (Tussen haakjes: Ik heb nog nooit zulke dankbare studenten gehad als in dat jaar dat ik een uitvoerig werkcollege heb gegeven over het ontstaan van het geloof in de hel in de periode tussen het OT en NT – de heilige opluchting straalde van veler gezichten af!).

Ik denk dat het ook helpt erbij te vertellen dat het cruciale onderscheid tussen jodendom en christendom enerzijds en islam anderzijds is dat joden straffeloos kunnen en mogen zeggen dat hun bijbelschrijvers God dingen in de mond legden die in feite uit hun eigen koker kwamen, dat christenen straffeloos kunnen en mogen zeggen dat hun bijbelschrijvers aan Jezus dingen in de mond legden die in feite uit hun eigen koker kwamen, maar dat het volkomen ondenkbaar is dat islamieten zeggen dat Mohammed aan Allah dingen in de mond legt die in feite uit zijn eigen koker komen; wie dat zou zeggen is zijn leven niet zeker. Dat is het grote verschil tussen religies die wél en die niet door het proces van een Verlichting zijn heengegaan. De onttroning van het heilige boek heeft binnen jodendom en christendom de kritische bijbelwetenschap waarin wij allen getraind zijn, mogelijk gemaakt en ons daarmee van fundamentalistisch fanatisme bevrijd. Of de islam ooit in staat zal blijken een dergelijk proces van kritisch distantie nemen tot de eigen traditie door te maken – en dus ook zo de vreselijke anti-joodse uitspraken in de Koran onschadelijk kan maken – moet nog blijken, maar het is even twijfelachtig als wenselijk. (Tussen haakjes wil ik hier graag aan toevoegen dat de publiciste Nahed Selim in Trouw van afgelopen zaterdag hier wel een moedige poging toe deed. Helaas zullen maar weinig moslims trouw lezen.)

Ik besef natuurlijk wel dat ik met deze opmerkingen *en passant* het hele begrip ‘openbaring’ problematiseer, maar op die problematiek kan ik in dit kader niet nader ingaan, hoe wenselijk het ook is dat men zich in theologische kring van de problematische aard van *iedere* vorm van openbaringsclaim bewust wordt. Laten we daar bij een andere gelegenheid maar eens over van gedachten wisselen.

Na deze korte uitweiding nog snel even terug naar Johannes.

Johannes laat Jezus de Joden ervan beschuldigen dat zij niet in Mozes geloven. Waarom? Omdat zij niet in de johanneïsche christologische interpretatie van de Pentateuch geloven (Joh. 5:45-6). Durft u dat deze evangelist na te zeggen? Ik niet (en ik denk u ook niet). In Joh. 5:18 zegt de evangelist dat de Joden Jezus wilden vermoorden omdat hij de sabbat wilde afschaffen en zichzelf gelijkstelde aan God? Als Jezus dat had gewild en gedaan, waarom hielden dan die eerste generaties christenen zo trouw de sabbat en waarom is de expliciete toekenning van het predikaat ‘God’ aan Jezus dan alleen maar in de chronologisch

laatste bronnen van het NT te vinden? Zo zouden we kunnen doorgaan met het aanvoeren van talloze voorbeelden waaruit blijkt dat Johannes zijn hele eigen denk- en leefwereld toedicht aan Jezus, historisch gesproken onjuist maar theologisch gesproken vanuit antieke optiek begrijpelijk – niet navolgenswaardig. Luther heeft in zijn inmiddels weer berucht geworden *Von den Juden und ihren Lügen* dankbaar gebruik gemaakt van Joh. 8:44, immers, Jezus zegt daar niet alleen dat de Joden kinderen van de duivel zijn, maar dat die duivel ook nog eens een aartsleugenaar is. Voor iemand die over de Joden en hun leugens wil schrijven is zo'n bijbeltekst een geschenk uit de hemel. Voor ons is zo'n tekst eerder een steen op de maag, maar laten wij allen proberen van die steen des aanstoots een aanleiding tot lering te maken, tot onderricht aan hen die ons zijn toevertrouwd. Maar laten we ons er dan wel bewust van zijn dat zo'n onderricht van ons vergt dat we studie maken van Jezus' positie (en dan bedoel ik de positie van de historische Jezus) binnen het jodendom van zijn tijd. Dat vergt veel inspanning maar die betaalt zich altijd terug. (Het beste boek dat ik u daarvoor kan aanraden is al 22 jaar oud: Ed Sanders, *Jesus and Judaism* [1985]).

Nu kort nog iets over de andere twee teksten, die uit Mattheüs en Paulus. Het is vooral de passage in Mattheüs ('Zijn bloed kome over ons en onze kinderen') die in de loop der geschiedenis veel kwaad heeft berokkend. In de Middeleeuwen werd deze tekst dikwijls in de dienst van Goede Vrijdag voorgelezen en als uitgangspunt voor anti-joodse preken genomen, met niet zelden als gevolg dat na afloop het woedende kerkvolk zich vergreep aan de plaatselijke joodse bevolking. Tienduizenden zijn daarbij vermoord. Laat ik om te beginnen zeggen dat ik de exegese van de passage 'Zijn bloed kome over ons en onze kinderen' door Breukelman, door een uwer mij als een gouden vondst aangeprezen, niet deel. Breukelman wil hierin een verwijzing zien naar het *verzoenend* bloed van Jezus' kruisdood. Dat lijkt me onjuist. Het thema van het verzoenend bloed van Jezus speelt in het Mattheüsevangelie vrijwel geen rol en mag dus ook hier niet als 'deus ex machina' worden ingezet. Het zou bovendien ook nog tegen de context indruisen. Hier wreekt zich een barthiaanse achtergrond; immers in Barth's massieve openbaringsleer zijn zulke kunstgrepen altijd mogelijk. Laat ik volstaan hier een gevleugeld woord te citeren van de fameuze Morton Smith, het *enfant terrible* van de Amerikaanse bijbelwetenschap: "A gift for systematic theology is always a handicap for exegesis."

Waar het in de passage in Matt. 27 om gaat is het volgende. Nadat het verzamelde volk Pilatus' aanbod om Jezus vrij te laten heeft afgewezen, eist het zijn kruisiging, tot tweemaal toe. Als Pilatus dan zijn handen in onschuld wast en verklaart aan de dood van Jezus niet

schuldig te zijn, roept ‘heel het volk’ (*pas ho laos*): ‘Laat zijn bloed dan maar *ons* en onze kinderen worden aangerekend!’ zoals de NBV het correct vertaalt. Immers, het gaat hier niet om een zelfvervloeking maar om een verklaring van verantwoordelijkheid. Het volk zegt dus tegen Pilatus: ‘Als *jij* niet verantwoordelijk wil zijn voor zijn dood, dan willen *wij* het zijn (inclusief ons nageslacht)!’ Heel het volk zegt dat volgens Mattheüs, waarbij opvalt dat hij, terwijl hij eerder over de menigten (*ochloi*) sprak, hij nu opeens het woord *laos* gebruikt dat in het bijbelse Grieks meestal de aanduiding van het volk Israel is. Maar misschien is het overinterpretatie om uit dat enkele gegeven de conclusie te trekken dat Mattheüs ons wil leren dat heel het joodse volk verantwoordelijk is voor Jezus’ kruisdood. Immers, de evangelist zelf heeft in vele voorafgaande hoofdstukken laten zien hoe groot Jezus’ populariteit bij het gewone joodse volk was en bovendien benadrukt hij hier dat de mensen om wie het ging eerst door de joodse leiders onder druk zijn gezet om niet om de vrijlating van Jezus maar die van Barabbas te vragen. En Mattheüs wist natuurlijk heel goed dat de paar honderd man die zich in Pilatus’ praetorium konden verzamelen niet heel het joodse volk was. Hoe dan ook, toch blijft overeind staan dat de evangelist hier de verantwoordelijkheid voor Jezus’ dood voluit aan de joodse kant legt en de Romeinse overheid vrijuit laat gaan. En daarin zit voor ons het probleem. Want zelfs al zou het zo zijn dat Mattheüs de straf voor deze daad als reeds voltrokken in de verwoesting van de tempel in 70 ziet, waarvoor diverse uitleggers pleiten, dan is daarmee het anti-joodse potentieel van deze tekst nog niet ontkracht. Het NEE van het volk Israel tegen Jezus blijft dan toch bestaan. Dat te ‘verharmlosen’ zou de auteur onrecht doen.

Ook hier kan kontekstualisering ons misschien weer verder helpen. De opvallende ontlasting van Pilatus, die zich volgens Mattheüs heel positief tegenover Jezus opstelt, heeft vermoedelijk weinig historische bodem. We weten uit andere (buitenbijbelse) bronnen genoeg over Pilatus om deze houding heel onwaarschijnlijk te vinden. Pilatus was een rücksichtslose machthebber in wiens ogen een mensenleven, zeker het leven van iemand die van oproerkraaijerij werd aangeklaagd, bijzonder weinig voorstelde. De door hem vermoorde mannen en vrouwen zijn dan ook niet te tellen. Hij was kortom, zoals een van mijn Utrechtse leermeesters het op college eens uitdrukte, ‘een echte rotzak.’ Het gaat hier bij Mattheüs dan ook niet om de persoon van Pilatus, hij staat hier voor de Romeinse overheid. Door de verantwoordelijkheid voor de dood van Jezus niet bij de Romeinen maar bij de Joden te leggen maakte de evangelist duidelijk dat de Romeinse overheid voor Jezus’ volgelingen geen angst of achterdocht hoefde te koesteren; immers hun eigen Pilatus zag geen kwaad in Jezus. Van hem had Jezus niet geëxecuteerd hoeven worden. Dat is alleen

maar gebeurd omdat de Joden zo aandrongen. In een tijd waarin de spanningen tussen de groeiende christenheid en de Romeinse staat toenamen en de eerste christenvervolgingen al hadden plaatsgevonden bood het lijdensverhaal de kans te laten zien dat er voor de Romeinse overheid geen reden was om christenen te wantrouwen en te vervolgen. De droom van Pilatus' vrouw onderstreept dat ook nog eens (die wordt niet voor niets verteld precies voordat Pilatus zijn handen in onschuld wast). Een en ander zou betekenen dat de toeschrijving van de verantwoordelijkheid aan de Joden door Mattheüs primair bedoeld kan zijn om de spanningen tussen christenen en Romeinse overheid te reduceren. Ook dat neemt de angel nog niet helemaal weg uit het verhaal, maar relativeert een en ander wel. We kunnen ten slotte nog, net als bij Joh. 8, ook hier zeggen tegen Mattheüs dat we het op dit punt gewoon met hem oneens zijn. Heeft van Ruler ons niet geleerd dat het kan voorkomen dat wij iets scherper zien en beter weten dan een apostel of evangelist?

Tenslotte dan nog Paulus die in 1 Thess. 2:15 over de Joden zegt: 'Die hebben de Heer Jezus en de profeten gedood en ons tot het uiterste vervolgd. Ze mishagen God en zijn alle mensen vijandig gezind' (NBV). Men kan zich van deze uitlating afmaken door te zeggen dat de woorden 'zij hebben ons [= mij] tot het uiterste vervolgd' duidelijk maken waarom Paulus zich hier zo enorm opwindt en uit zijn slof schiet: hij is nog steeds woedend over het feit dat hij door Joden vervolgd is. Nu is het ongetwijfeld zo dat Paulus een opgewonden standje was die soms in zijn boosheid dingen zei die hij beter niet had kunnen zeggen (men denke bijv. aan zijn hatelijke sneer over de voorstanders van besnijdenis van christenen in Gal. 5:12 waar hij uitroept dat ze zich beter kunnen laten castreren). Maar daarmee maakt men het zich toch te gemakkelijk. Serieuzer is het voorstel hier anders te vertalen, en wel in die zin dat we het participium in het zinnetje *tôn Ioudaiôn tôn apokteinantôn Iêsoun* niet vertalen met 'de Joden, die Jezus vermoord hebben [dus met komma],' maar (als beperkende bijzin) met 'die Joden die Jezus vermoord hebben [zonder komma],' zodat er dan geen algemene uitspraak over de Joden als moordenaars van Jezus meer staat, maar alleen een uitspraak over de direct betrokken verantwoordelijken, de hogepriester c.s. Wat daartegen pleit is dat er in één adem ook over de moord op de profeten wordt gesproken, wat een bekend motief was in de binnen-joodse kritiek op het eigen volk: Israël doodt zijn eigen profeten. En als de apostel dit ondubbelzinnig alleen over de verantwoordelijke leiders had willen zeggen, had hij dat gemakkelijk kunnen doen met een andere woordkeus of zinsconstructie. Toch geeft het simpele feit dat in het hele corpus van Paulus' brieven alleen hier de Joden voor Jezus' dood verantwoordelijk worden gehouden, te denken. Immers, elders zegt de apostel dat het 'de machthebbers van deze wereld' waren die Jezus gedood

hebben (1 Cor. 2:8), waarmee hij waarschijnlijk boze geestelijke machten bedoelt, zeker niet de Joden. Deze en andere overwegingen hebben menigeeen er dan ook toe gebracht de authenticiteit van deze verzen te ontkennen en ze als latere interpolatie te desavoueren. Of dat terecht is of niet kan ik hier niet uit de doeken doen; het is trouwens niet eens zo belangrijk. De tekst staat nu in ons NT en wordt in onze gemeenten gelezen. We kunnen de tekst proberen te verklaren als boze uitschieter van Paulus of als een uitspraak over alleen de kleine groep verantwoordelijke Joden, we kunnen desnoods de gemeente voorhouden dat het zeer de vraag is of Paulus zelf deze verzen wel heeft geschreven, maar we kunnen niet doen alsof die woorden er niet staan. Omdat aan het eind van dit vers ook nog gezegd wordt dat de Joden alle andere mensen vijandig gezind zijn, een opmerking die wel erg sterk doet denken aan de anti-joodse clichés van de pagane oudheid (Tacitus: *adversus omnes alios hostile odium!*), lijkt het mij ook in dit geval het beste dat we ons ervan distantiëren en zeggen: Paulus (of welk ander dan ook), dat had je niet moeten schrijven!

Mogen wij bijbelschrijvers op de vingers tikken? Ja, dat mag. Daarmee bedoel ik niet meer dan dat wij het recht, ja soms de plicht hebben om, met het oog op het sterke tijdgebonden karakter van veel uitspraken in de bijbel, ons er niet meer aan gebonden te voelen. Ook dat is goede theologie. Als we er tegenwoordig van overtuigd zijn dat alle theologie alleen maar gecontextualiseerde theologie kan zijn, dan mogen we niet doen alsof dat voor de bijbelschrijvers niet geldt. Precies dat is de grote waarde van de studie van de Umwelt van de Bijbel, de oud-oosterse wereld van het OT en de Joodse en Grieks-Romeinse wereld van het NT. Het is precies een intensieve kennismaking met die culturen die ons de ogen kan openen voor de mate waarin de bijbelschrijvers schatplichtig aan hun eigen cultuur waren. Dat heeft een relativerend effect en dat is goed. Dat maakt een mens vrij van biblicisme en het ontslaat ons van de noodzaak anti-joodse gevoelens van sommige bijbelschrijvers eindeloos in leven te houden. Dat kan niet meer en dat mag niet meer, zeker niet meer in een tijd waarin de opleving van de jodenhaat wereldwijd, en met name op alarmerend grote schaal in de islamitische wereld, ieder christen moet bepalen bij zijn verantwoordelijkheid jegens het joodse volk. Het is daarom te hopen dat de PKN haar 'onopgeefbare verbondenheid' met het joodse volk niet zal gaan relativeren maar juist intensiveren.

Laat ik het tot slot zo zeggen: Misschien moeten wij als christenen nu nazeggen wat de joden volgens Mattheus bij Pilatus zeiden, maar dan met een kliene wijziging: 'Laat ons, en onze kinderen, dan maar verantwoordelijk zijn voor hun bloed,' *HUN* bloed. Wat ik daarmee bedoel is dit: de massamoord op de joden zoals die in de 20ste eeuw heeft plaatsgevonden is mogelijk geworden door een combinatie van racistische theorieën (die in de 19de eeuw door

zogenaamde wetenschappers ontwikkeld waren) en een christelijke theologie waarin het joodse volk werd verguisd. Welnu, voor het eerste element, het biologische racisme, is de christelijke theologie niet verantwoordelijk (al waren er vele christenen die die waanzin steunden). Maar voor de tweede helft, de christelijke verguizing van de zogeheten godsmoordenaars, is de kerk wel verantwoordelijk. Aangezien de nazaten van de aartsracisten, namelijk de neonazi's en hun vele geestverwanten, nooit enig berouw hebben betoond over hun bijdrage aan de genocide op het joodse volk, moet de christenheid maar zeggen: Okay, als jullie weigeren die verantwoordelijkheid op jullie te nemen, dan nemen wij die. Ook al waren wij als christenheid maar een deel van de kwade machten die het joodse volk zo massaal de dood in hebben gejaagd, dan zullen wij toch, waar anderen hun niet geringe verantwoordelijkheid bot ontkennen, met volle mond belijden: WIJ waren daarvoor verantwoordelijk.

BIJDRAGE BERT DE GOEDE

Aan de evangelist Johannes

Zeer geachte Johannes

Een beetje ten einde raad wend ik mij met deze brief tot u.

Over enkele weken wordt in onze Protestantse kerken in Nederland opnieuw een Israëlzondag gehouden. Een zondag waarin heel in het bijzonder aandacht wordt gevraagd voor het feit dat wij als christelijke kerken, zoals onze synode het heeft geformuleerd, 'onopgeefbaar verbonden' zijn met het volk Israël. Uiteraard zou die verbondenheid met het volk Israël vanzelfsprekend moeten zijn en dus ook een basisgegeven in liturgie en preek van elke zondag. Maar zo ligt het niet in onze kerken. Integendeel: het belijden van de kerk dat zij onopgeefbaar is verbonden met het volk Israël staat onder grote druk. Sommige van mijn collega's nemen juist op deze zondag een vrije dag en anderen gaan met een grote boog om de bijzondere thematiek van deze dag heen.

Zelf heb ik mij voorgenomen die weg niet in te slaan, maar juist op de Israëlzondag een tekst te kiezen die ons zeer intensief confronteert met de problematiek van deze zondag.

En zo kwam ik terecht bij het achtste hoofdstuk van uw evangelie. Een prachtig hoofdstuk! Vooral de woorden uit het begin vind ik erg mooi. Het woord van Jezus:

“Ik ben het licht voor de wereld. Wie mij volgt loopt nooit meer in de duisternis, maar heeft licht dat leven geeft”. Dat zijn bemoedigende woorden in een wereld als de onze waarin zoveel verwarring heerst. Troostvol ook. Woorden die houvast geven. Een hoopvolle weg om te gaan. Ook de discussie daarna begrijp ik op zich wel. Het gaat ergens om! Om de vraag *waar* of misschien is het beter te zeggen *in wie* wij binnen de kerk ons houvast vinden in tijden van tegenslag en verwarring. Elkaar een weg kunnen wijzen om te gaan. *Wie mij volgt.....*

Maar al lezende in dit hoofdstuk kreeg ik het steeds benauwder. Het woord Joden (ik houd mij maar aan onze nieuwe Nederlandse vertaling) bij u heeft volgens mij een nogal negatieve lading. U bent toch zelf ook Jood? En dan dat woord van Jezus: *“Uw Vader is de duivel.....”* Heeft Jezus dat echt gezegd? Heeft u dat uit zijn mond gehoord? En weet u dat in de loop van onze christelijke geschiedenis heel wat mensen, theologen en ‘gewone mensen’ juist dit woord van Jezus hebben gebruikt in hun haat tegen en zelfs moord op Joden? Er ligt op de een of andere manier een lijn van dat woord van Jezus uit uw evangelie naar de poging het volk Israël van de aardbodem weg te vagen!

Hoe dichterbij de Israëlzondag nabij komt, hoe benauwder ik het krijg met dit hoofdstuk. Toch maar een andere tekst kiezen? Of een vrije dag nemen? Maar de Israëlzondag is mede voortgekomen uit de diepe wens dat ‘Auschwitz’ nooit meer zal voorkomen. Dat we als christelijke kerken onze verantwoordelijkheid daarin nemen. En dan kunnen we voor de vragen die dat achtste hoofdstuk van uw evangelie oproept niet weglomen.

Vandaar deze brief. Kunt u mij uitleggen wat u met die uitspraken over de Joden in hoofdstuk 8 van uw evangelie heeft bedoeld? Waarom heeft u het zo beschreven zoals u het heeft geschreven. En dat woord van Jezus over de duivel, komt dat werkelijk van Jezus zelf?

Ik wacht met spanning op uw antwoord en hoop van harte dat u in staat bent mij nog voor zondag 7 oktober a.s. dat antwoord kan geven.

Hoogachtend,
mede namens mijn gemeente
ds. Bert de Goede.

Geacht ds. de Goede
Beste Bert
Gemeente van Jezus Christus

Om maar meteen met de deur in huis te vallen: je brengt me met je vragen in grote verlegenheid. Nu, terugkijkend, denk ik vaak: hoe heb ik dat alles zó kunnen schrijven. Zeker nu ik weet hoe mensen onder meer met deze tekst uit mijn evangelie aan de haal zijn gegaan. Ik zeg dat in alle duidelijk om elk misverstand ook te voorkomen. Want, ik betreur het uitermate dat woorden uit mijn evangelie zo’n belangrijke rol hebben gespeeld in de haatcampagnes en meer die er in de loop van de tijd tegen Joden zijn geweest. Ik heb het zien gebeuren.

Maar ik heb die woorden wel geschreven. En ze staan nog steeds in jullie nieuwe testament. Dus laat ik proberen uit te leggen hoe hoofdstuk 8 tot stand is gekomen.

Ik hoor tot de grote familie van de apostel Johannes, een van de intieme leerlingen van Jezus. Ik heb de grote belangstelling voor en het geloof in Jezus als de Messias dan ook van huis uit meegekregen. De gemeente waartoe ik behoorde was een heel enthousiaste gemeente. We leefden in grote verwachtingen. Dagelijks spraken we over Jezus. Hij was het centrale punt van ons doen, ons denken en ons handelen. Voor ons was Jezus bijna net zo belangrijk als God zelf. Als je mijn evangelie leest kun je dat op bijna elke bladzijde horen.

Maar ons enthousiasme, onze gedrevenheid, had ook een keerzijde. Toen had ik dat niet zo in de gaten. Maar nu, terugkijkend zie ik het veel scherper. Niet iedereen deelde onze gedrevenheid. Niet iedereen deelde de ervaring dat de woorden en daden van Jezus voor ons eigenlijk veel belangrijker waren dan de woorden van de thora b.v. Dat wij Jezus bezongen en vereerden op een manier die daarvoor eigenlijk alleen voor God bestemd was. Dat heeft tot felle strijd geleid. En niet alleen tot felle strijd, maar ook tot onbegrip en zelfs splijting. Onze vroegere gemeente spleet in tweeën. Dwars door gezinnen en families heen. Wij hebben dat ervaren alsof wij uit de synagoge gezet zijn. En van de weeromstuit gebruikten wij grote en felle woorden: *jullie vader is de duivel.....*

Natuurlijk zijn die woorden niet echt van Jezus zelf. Zeg ik nu. Want toen lag het wel een beetje anders. Ik was ervan overtuigd dat Jezus zelf die woorden gezegd zou kunnen hebben. Dat is misschien voor jullie, anno 2007, moeilijk te begrijpen, maar in mijn tijd was het heel gewoon om woorden en gedachten van jezelf te uiten alsof ze kwamen van je leermeester. Jullie zouden dat misschien wel vervalsing noemen. Maar nogmaals in onze tijd was dat gewoon. Wij spraken thuis voorturend over wat Jezus gezegd en gedaan had. En wat dat betekende voor ons leven van nu. Daaruit is mijn evangelie ontstaan. Maar ik heb mij, zoals jullie nu doen, nooit afgevraagd wat zijn nu 'echte' woorden van Jezus en welke niet!

Over één ding heb ik mij echter zeer verbaasd. Dat moet me toch ook van het hart. En dat is, dat het niet bleef bij een felle strijd tussen voor en tegenstanders van Jezus, eerst bij ons in de Joodse gemeenten, later ook tussen Joden en niet Joden, maar dat bij de groei van de kerk Joden steeds meer buitengesloten werden. Ja, dat de idee ontstond dat de kerk *in plaats van de synagoge* gekomen was. Dat God zijn volk verlaten had. Met alle gevolgen van dien. Men mag mij veel verwijten over de toon en de felheid waarmee ook ik het debat over Jezus heb gevoerd. Maar hoe fel wij in mijn gemeente van toen ook tegenover elkaar stonden: zo te denken was én is voor mij ondenkbaar! Als Jood. Maar vooral ook als Jood die in Jezus als de Christus gelooft. En juist daarom breng je mij in grote verlegenheid met je vragen. Nogmaals, ik betreur het uitermate dat mijn woorden van toen zoveel leed hebben teweeg gebracht. Dat had niet mogen gebeuren. Ik heb mijn medebroeders en zuster van toen daarmee geen recht gedaan. En ik heb vanwege mijn felheid, zij het onbedoeld, aanleiding gegeven tot misverstanden.

Ik zou natuurlijk tegen je kunnen zeggen: schrap die zinnen maar. Ik denk echter dat dat niets oplost. Ze zijn geschreven. Ze worden gelezen. Ze staan er.

Daarom ben ik blij met je brief en je vragen. Dat geeft mij de gelegenheid toch iets daarover uit te leggen. En tegen jou en al je collega's zou ik willen zeggen: blijf ook mijn woorden kritisch lezen. Houd in gedachte dat ik het evangelie onder heel specifieke omstandigheden geschreven heb en op de manier die mijn tijd en mijn omgeving paste. Jij moet het anders doen. Jij moet in prediking en leerhuizen laten zien dat God veel meer is dan die ene weg die wij in Jezus Christus hebben leren kennen.

Ik hoop van harte dat de woorden van mijn evangelie, misschien wel mede door deze brief jou en jouw gemeente blijven inspireren. Want dat God zich ook in Jezus Christus aan ons heeft leren kennen, daaraan blijf ik vasthouden. Maar jij moet je eigen weg vinden omdat zo te zeggen dat het evangelie hoop geeft in plaats van splijting!

Lees mijn brief maar voor aan jouw gemeente. En dan hoop ik dat jouw benauwdheid om op de Israëlzondag over het achtste hoofdstuk van mijn evangelie te preken minder wordt. Dat je goede dingen kunt zeggen, b.v. over de mooie woorden uit het begin: *Wie mij volgt, loopt nooit meer in de duisternis.....*

met broederlijke groet

Johannes